

**Виступ на міжнародному дискусійному заході «Science-Society-Personality»
19 травня 20016 року (Державний Фонд Фундаментальних Досліджень)**

Доповідач: кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри соціальної та практичної психології Житомирського
державного університету імені Івана Франка,
Кириченко Віктор Васильович

На шляху до інклюзивного суспільства :
соціально-рольові аспекти інтеграції осіб з особливими потребами у соціальне
середовище

Ідеї інклюзивного навчання, професіоналізації та якісної інтеграції осіб з особливими потребами у соціальне середовище у сучасних соціокультурних умовах дисонують з сформованими стереотипними уявленнями, щодо цієї категорії людей. За роки радянської історії рольове ставлення до «інвалідів» як людей неповносправних породило цілу систему спеціалізованих навчальних закладів, що у свою чергу сформувало специфічне громадське ставлення до людей з обмеженими можливостями. Саме у цьому ми вбачаємо труднощі реалізації програм інклюзивного навчання, які на сьогоднішній день, мають декларативний характер. У межах нашої концепції «інклюзивне суспільство» - це відкритий соціокультурний та економічний простір, де взаємодія між суб'єктами відбувається на засадах рівності усіх членів у правах, обов'язках та можливостях. Воно є наступною еволюційно-доцільною формою організації суспільних відносин, яке прийшло на заміну «кластерній моделі» організації людських взаємин, яка закріплювала окремі групи людей (класи) за певними видами суспільно-необхідно діяльності та строго регламентувала перехід від однієї групи до іншої. У суспільстві, яке було спочатку оповито ідеєю «монархічного підпорядкування» у царській Росії а згодом «класової боротьби» особи, які мали певні специфічні анатомо-фізіологічні чи інші властивості сприймалися як аномальні, а тому їх усяко намагалися ізолювати від групової більшості.

Процеси гуманізації у різних сферах соціально-культурних відносин зумовили позитивні зміни у сфері міжособистісних стосунків. Законодавчо декларується та підтримується на рівні громадськості рівність прав та можливостей усіх членів спільноти. XXI століття стало безповоротним для системи соціальних зв'язків, які мають відображати основні соціальні цінності Європейської спільноти. Суспільство орієнтоване на нову модель особистості яка має необмежені можливості та може реалізувати себе у різних сферах життєдіяльності. Галопуюча інтеграція у соціокультурний простір спричинила деривацію світоглядних пережитків більшості українців, які залишалися єдиними орієнтирами у соціальному середовищі. На рівні побутового досвіду ми розуміємо, що: жінки та чоловіки рівні у своїх правах, статеворольова ідентичність не заважає налагодженню професійних стосунків, а політик – це людина з народу, яка працює на його благо. Багато нових когнітивно-поведінкових патернів поки що не інтеріоризовані колективною свідомістю і знаходяться у стані «необхідного непотребу». У побутовому житті продовжують використовуватися напрацьовані за роки радянської експансії та формальної незалежності когнітивно-поведінкові моделі, які заважають реалізації більшості європейських ініціатив.

На шляху до інклюзивного суспільства:

соціально-рольові аспекти інтеграції осіб з особливими потребами у соціальне середовище

Інтеграція у Європейський цивілізаційний простір для пересічних громадян України передбачає зміну усталених світоглядних уявлень. Філософської та соціально-психологічної ревізії потребують цінності, ідеологічні переконання, законодавчі та моральні норми, які регулювали взаємовідносини останні десятиліття. Центральною та основною ідеологічною тенденцією розвитку західної культури є визнання рівності кожного члена спільноти у своїх правах, можливостях, обов'язках у середовищі, яке приймає кожного та відкрите для діалогу різних та рівних людей.

Ознаки інклюзивного суспільства

- 1 Однією з характерних особливостей інклюзивного суспільства є організація **складної системи соціальної ієрархії**. На вищому рівні соціального згуртування суб'єкти соціальних відносин об'єднані спільними цінностями та світоглядними переконаннями.

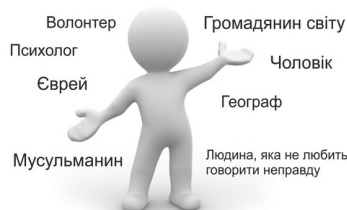
Ми відкриті для тих,
хто готовий працювати
для суспільного блага

- 2 Інклюзивне суспільство **дозволяє зберегти групову автентичність різних за складом соціальних груп** (етнічних, релігійних, соціальних, гендерних), створюючи умови, які дозволяють використовувати диференційні властивості («те, чим ми відрізняємося один від одного») як ресурс збереження особистісної унікальності.

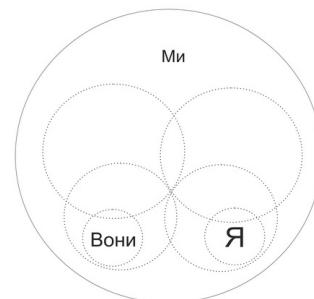
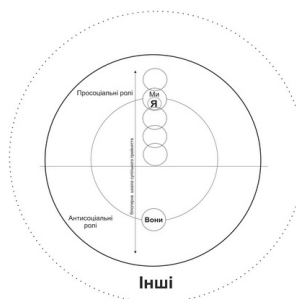
- 3 Встановлення **різнопланових спорадичних міжгрупових зв'язків**, які дозволяють будь-якому суб'єкту соціальних відносин включатися у групову діяльність та у будь-який момент самостійно змінювати свою соціально-рольову позицію.

Хто Я сьогодні?

Еволюція суспільних відносин

У основі моделі соціально-психологічного сприйняття пересічної особистості лежить феноменологія соціальної диференціації «Я-Ми-Вони», запропонованої Б.Ф. Поршневим. У процесі суспільного історіогенезу відбувається поступовий перехід від кластерної організації суспільних відносин до інклюзивної (В.В.Кириченко).

Матричне суспільство – чітко диференційована спільнота, де кожен член виконує специфічну просоціальну діяльність відповідно до колективного розподілу суспільних ролей («Я той, ким мене хочуть бачити інші»)

Інклюзивне суспільство – це відкритий соціокультурний та економічний простір, де взаємодія між суб'єктами відбувається на засадах рівності усіх членів у правах та обов'язках («Я той, ким я можу бути!»)

Якими ми звикли бачити пересічних людей ?

Рольове різноманіття є основою більш ефективної соціальної життєздатності. Для вирішення окремих проблем, навіть глобального суспільного характеру, може знадобитися людина, яка є носієм досить своєрідних особистісних ролей, які в стратифікаційно-диференційованому суспільстві просто не можуть з'явитися. Кожен член спільноти є носієм унікального досвіду та унікальних властивостей; їх суспільна необхідність залежить не від номенклатурного ставлення до окремих верст населення, які з'являються як спроба уніфікувати групу(и) осіб за певною ознакою, а від ситуації в якій вони знаходяться. З найбільш трагічних сторінок нашої історії долі кримських татар, євреїв під час Другої Світової Війни, ілюструється згубність соціальної поляризації для суспільного прогресу. Виявилось, що загинули та були розстріляні не лише «вороги народу», але й видатні інженери, художники, архітектори, військові, та ті, хто могли зробити значний вклад в розвиток того суспільства, яке їх знищило.

Інтеграція у Європейський цивілізаційний простір для пересічних громадян України передбачає зміну усталених світоглядних уявлень. Філософської та соціально-психологічної ревізії потребують цінності, ідеологічні переконання, законодавчі та моральні норми, які регулювали взаємовідносини останні десятиліття. Центальною та основною ідеологічною тенденцією розвитку західної культури є визнання рівності кожного члена спільноти у своїх правах, можливостях, обов'язках у середовищі, яке приймає кожного та відкрите для діалогу різних та рівних людей. На рівні міжгрупових відносин зберігається розуміння усіма представниками спільноти, що усі її члени є різними, і це необхідно поважати і приймати. Вони мають і багато спільного та взаємо необхідного, що дозволяє повноцінно взаємодіяти між собою. Філософія інклюзивного суспільства базується на розумінні існування відмінностей між людьми, які у системі налагодженого взаємообміну, допомагають вирішувати проблеми, працювати над проектами, налагоджувати стосунки, будувати спільне майбутнє. У деяких ситуаціях, які ми розв'язуємо у повсякденному житті разом з іншими членами спільноти, гендерна, релігійна, національно-етнічна, професійна рольова позиція не впливають на їх позитивний розв'язок.

В нашій ментальній **культурі люди з особливими потребами існують для підтримки загального позитивного самоставлення інших до себе**, які можуть виражати по відношенню до них певну опіку. Еволюційно-доцільний особистісний тип «нужденного» існує у нашому суспільстві з метою збагачення позитивного досвіду просоціальної поведінки на благо інших людей інших членів суспільства. Поступово сформувалася окрема стратегія рольової взаємодії з такими категоріями людей: взаємні очікування, що одні будуть просити, а інші – давати . Вони ж поступово породили законодавчо-етичне підґрунтя функціонування цілого ряду соціальних інститутів, які забезпечували симбіотичні зв'язки між суспільством та особами, які мають порушення розвитку. Таким чином люди з особливими потребами жили своїм особливим життям у середовищі, яке контактувало з іншим світом у вкрай обмежених ситуаціях. Більш трагічним є те, що більшість з них не бачать реальної можливості самостійно вирішувати життєві завдання, і ця проблема більшою мірою є психологічною ніж соціально-економічною. Рольова позиція «інваліда», якою на

побутовому рівні позначають категорію людей, що не має змоги самостійно забезпечувати себе, унеможливорює бодай найменші спроби займатися професійною діяльністю та вести активний спосіб життя на рівні з іншими людьми. Етимологія слова пов'язана з означенням (не) придатності до чогось, відповідно до пострадянської номенклатури, це слово стосувалося людей частково чи повно не придатних до професійної діяльності та самостійного існування. Визначальним звичайно стало зовнішнє навішування безпорадності, яке позбавляло бодай найменшого внутрішнього бажання включатися у систему соціальних зв'язків на правах повноправного члена. Незважаючи на багатство рольових позицій, які можуть заповнити індивідуальну рольову матрицю, для такої категорії домінуючою залишається позиція неповносправності, яка накладає відбиток на інші соціальні репрезентації у політичній, соціально-економічній, гендерній, релігійній та інших сферах. У таких умовах залишається досить непросто впроваджувати освітні системи, які побудовані за принципом рівності прав і можливостей усіх членів спільноти.

Одним із сигналізаторів зміни суспільного ставлення до категорії осіб, які мають вади фізичного чи психічного розвитку, або, інші специфічні соціальні потреби чи особливості є сучасна термінологічна видозміна конотації слова «інвалід» яка за останні роки еволюціонувало до «осіб з обмеженими можливостями» та згодом «до осіб з особливими потребами». Тобто відбувається поступовий перехід від бачення певної категорії осіб «як не придатних» до тих, хто має мусить використовувати специфічні засоби задоволення потреб (освітніх, інтелектуальних, соціальних, вітальних), які притаманні будь-якому члену спільноти.

Відповідно ми розширюємо описові можливості поняття «людина з особливими потребами», куди можуть бути віднесені усі члени спільноти, які мають труднощі у реалізації базових потреб: реабілітовані наркозалежні, жертви фізичного та психологічного насилля, учасники бойових дій та їх сім'ї, особи з порушеннями фізичного та інтелектуального розвитку, особи, які відбували покарання у місцях позбавлення волі.

Ідея нашого проекту - створити сприятливе соціальне середовище для повноцінної інтеграції будь-якого члена суспільства, який налаштований на діяльність задля суспільного блага. Інклюзивне середовище має будуватися не локально (у конкретних школах, організаціях) а на загально груповому рівні.

Одним з способів реалізації проекту є впровадження у загальноосвітніх навчальних закладах системи психологічних тренінгів, які формують інклюзивне бачення себе та інших у системі соціальних зв'язків. Кожен з нас є виконавцем специфічних ролей, які можуть включатися у систему соціальних стосунків. Члени інклюзивного суспільства мають високий рівень рольової гнучкості, що дозволяє включатися у ситуацію однією з своїх рольових репрезентацій. *Наприклад, той хто, знаходиться у палаючому будинку, не розраховує на те, що її має врятувати християнин чоловічої статі, який розмовляє російською мовою. У цей момент важливим є те, що той, хто витягне її з вогняного полону буде – рятувальником.* Інклюзивне суспільство сконструйоване з того розрахунку, що кожен з нас має можливість бути корисним, виконуючи набір просоціальних ролей зберігаючи можливість реалізовувати і інші рольові позиції, які мають індивідуальне значення.

Наступник кроком реалізації проекту є організація профорієнтаційної роботи з особами, у яких виникають труднощі соціальної адаптації. Необхідно стимулювати рефлексивний потенціал особистості та **шукати особистісні можливості а не обмеження**. Вади психічного та фізичного розвитку не є перешкодою для повноцінної професійної діяльності. У межах курсу «Психологія соціальної адаптації» я проводжу кожного року зі студентами дослідження впливу соціального маркування на психологічне сприйняття особистості. Я ілюструю дві фотографії на яких зображені з одного боку фото Стіва Хокінга на іншій фото людини на візку. У процесі асоціативного дослідження жоден зі студентів не назвав відомого астрофізика «людиною з особливими потребами», «інвалідом» чи «неповносправним» у іншому випадку студенти схильні сприймати об'єкт на основі його візуальних властивостей.

Питання працевлаштування осіб з особливими потребами у середовищі повносправних людей лише у останні роки стало предметом справжньої наукової зацікавленості, яка ініційована аж ніяк не гуманістичними міркуваннями державних високопосадовців. Максимально інтегрувати осіб з особливими потребами у соціальне середовище – означає дати їм можливість мінімально, проте самостійно себе забезпечувати. З економічної точки зору це набагато вигідніше ніж утримувати цілу низку спеціалізованих закладів та тих, хто у них перебуває. Гуманістична громадська позиція повинна підкріплюватися ресурсними можливостями суспільства її реалізувати у інакшому випадку ми будемо мати справу з нормативами які існуватимуть лише на папері.

Головним завданням проекту є формування громадського ставлення та новітнього світобачення щодо можливості включення осіб які мають особливі потреби у спільну соціальну діяльність. Можливим вирішенням цієї проблеми на початкових етапах буде впровадження інклюзивного навчання у опорних школах, що дасть можливість долучитися до загальноосвітньої системи освіти осіб які мають особливі потреби. Відповідно необхідно буде провести специфічну психолого-педагогічну підготовку педагогічного персоналу та тих учнівських колективів, **в які будуть «включені» спеціальні категорії людей**.

Філософія інклюзивного суспільства базується на розумінні існування відмінностей між людьми, які у системі налагодженого взаємообміну, допомагають вирішувати проблеми, працювати над проектами, налагоджувати стосунки, будувати спільне майбутнє.